

Andrzej Hajduk, Marian Owoc, Marceli Cogieł, Halina Koselak, Władysław Kubik

Biuletyn katechetyczny

Collectanea Theologica 57/1, 87-104

1987

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BIULETYN KATECHETYCZNY

Zawartość: I. PAPIESKI UNIWERSYTET SALEZJAŃSKI w RZYMIE. 1. Cel i struktura uniwersytetu. — 2. Studenci. — 3. Wydziały. — 4. Uwagi końcowe. II. SYMPOZJUM KATECHETYCZNE ATK I KUL 1986. 1. Podmiot katechezy specjalnej. — 2. Przygotowanie osób specjalnej troski do sakramentu pojednania i Eucharystii*.

I. PAPIESKI UNIWERSYTET SALEZJAŃSKI w RZYMIE

22 kwietnia 1986 roku w Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie gościł rektor Papieskiego Uniwersytetu Salezjańskiego ks. prof. dr Roberto Giannatelli SDB. Dla studentów Sekcji Katechetycznej Wydziału Teologicznego wygłosił referat na temat formacji oraz kształcenia katechetów w Papieskim Uniwersytecie Salezjańskim. W związku z wizytą rektora i jego wykładem podajemy kilka informacji o placówce naukowej pełniącej ważną rolę w europejskim ruchu katechetycznym.

Jednym z wielu działających w Rzymie papieskich uniwersytetów jest Uniwersytet Salezjański. Podobnie do wszystkich uczelni posiada swój zasadniczy profil. Stanowi go duszpasterstwo młodzieży i katechetyka.

Papieski Uniwersytet Salezjański, założony przez Zgromadzenie Księżych Salezjanów i kanonicznie erygowany przez Stolicę Apostolską dnia 3 maja 1940 roku, otrzymał najpierw nazwę Papieskie Ateneum Salezjańskie.

24 maja 1973 roku papież Paweł VI motu proprio *Magisterium vitae* nadał uczelni tytuł Papieski Uniwersytet Salezjański.

1. Cel i struktura uniwersytetu

Celem uniwersytetu jest z jednej strony rozwijanie teologii, nauk pedagogicznych, filozofii, prawa kanonicznego oraz literatury chrześcijańskiej i klasycznej, a z drugiej formacja studentów w wyżej wymienionych dziedzinach wiedzy. W uniwersytecie stosuje się takie sposoby kształcenia, aby absolwenci uczelni byli przygotowani do nauczania w szkołach różnych stopni, także w uniwersytetach, i byli zdolni do prowadzenia poszukiwań naukowych według metody właściwej określonym dziedzinom nauki oraz potrafili wypełniać szczególne zadania pastoralne, dotyczące przede wszystkim problemu młodzieży i jej formacji.

W związku z przyjętym celem w uniwersytecie prowadzi się studia akademickie, skrócone kursy kwalifikacyjne, cykle konferencji oraz organizuje tematycznie określone zjazdy.

2. Studenci

Z wykładów uniwersyteckich, otwartych dla wszystkich, mogą korzystać: kapłani, zakonnicy, zakonnice i świeccy. Warunkiem przyjęcia jest posiadanie odpowiedniego stopnia wykształcenia, wymaganego przy wpisie na poszczególne wydziały.

* Redaktorem niniejszego biuletynu jest ks. Władysław Kubik SJ, Warszawa-Kraków.

3. Wydziały

Papieski Uniwersytet Salezjański posiada Wydział Teologiczny, Nauk Pedagogicznych, Filozoficzny i Prawa Kanonicznego oraz Literatury Chrześcijańskiej i Klasycznej. Od 15 października 1981 roku działa przy uniwersytecie również Międzywydziałowy Ośrodek zajmujący się szczególnie duszpasterstwem młodzieży i katechetyką.

Na Wydziale Teologicznym można studiować różny zakres wiedzy i zdobywać odpowiadający mu stopień.

Studia do stopnia bakalaureatu trwają trzy lata i zakładają ukończenie studium w zakresie filozofii fundamentalnej. Warunkiem przyjęcia na studia licencjackie jest posiadanie dyplomu bakalaureatu z teologii lub zaświadczenie o ukończeniu kursu seminaryjnego z teologii (w tym drugim przypadku wymaga się zdania egzaminu wstępnego).

W toku studiów licencjackich istnieje możliwość specjalizacji w teologii dogmatycznej, w „duchowości” ze szczególnym podkreśleniem duchowości salezjańskiej oraz w problematyce duszpasterstwa młodzieży i katechetyki. Cykl licencjacki trwa dwa lata w zakresie teologii dogmatycznej i duchowości, natomiast trzy lata w zakresie problematyki duszpasterstwa młodzieży i katechetyki. Warunkiem rozpoczęcia studium doktoranckiego z teologii jest posiadanie licencjatu.

Na uniwersytecie istnieją także tak zwane kursy dyplomowe z wyżej wymienionych dziedzin i trwają dwa lata.

Na Wydziale Nauk Pedagogicznych proponuje się cztery kierunki studiów licencjackich i doktoranckich.

Pierwszy spośród nich to metodologia pedagogiczna, w ramach której można się specjalizować w zakresie pedagogiki powołania, pedagogiki rodziny, teorii i historii pedagogiki.

Drugi dotyczy pedagogiki szkoły i komunikacji kulturalnej. Specjalizacja w tym zakresie może mieć profil dydaktyczny, socjologiczny lub komunikacji społecznej. Dalszy kierunek to psychologia wychowania o akcentach pedagogicznym, dydaktycznym, doświadczalnym i socjologicznym. Ostatni kierunek obejmuje duszpasterstwo młodzieży i katechetykę.

Wydziały Filozoficzny, Prawa Kanonicznego oraz Literatury Chrześcijańskiej i Klasycznej nie stanowią o specyfice Uczelni.

Program realizowany w Międzywydziałowym Ośrodku Duszpasterstwa Młodzieży i Katechetyki przez Wydziały Teologiczny i Nauk Pedagogicznych przygotowuje ekspertów dla specyficznych sektorów aktywności kościelnej: profesorów z dziedziny duszpasterstwa młodzieży i katechetyki; ludzi odpowiedzialnych za poszukiwania i projekty w ramach duszpasterstwa młodzieży i katechetyki; personel zatrudniany przy pracach specyficznych, jak ośrodki katechetyczne diecezjalne, centra katechetyczne i wydawnicze, stowarzyszenia młodzieżowe, duszpasterstwo za pośrednictwem społecznego przekazu.

Wyżej wymienione uprawnienia uzyskuje się na specjalizacjach takich jak nauczanie, animacja i koordynacja, stowarzyszenia i duszpasterstwo młodzieży, komunikacja audiowizualna.

4. Uwagi końcowe

Rok akademicki w Papieskim Uniwersytecie Salezjańskim trwa od 15 października do końca czerwca i podzielony jest na dwa semestry — z możliwością włączenia się w tok wykładów w październiku lub w lutym.

Zapisów dokonuje się w sekretariacie generalnym uniwersytetu od 15 września do 15 października na pierwszy semestr oraz od 15 stycznia do 15 lutego na drugi semestr.

ks. Andrzej Hajduk SJ, Kraków

II. SYMPOZJUM KATECHETYCZNE ATK I KUL 1986

Dnia 23 kwietnia 1986 roku w Warszawie w gmachu ATK odbyło się doroczne spotkanie profesorów i studentów katechetyki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego i Akademii Teologii Katolickiej. Organizatorami tegorocznego spotkania byli studenci Sekcji Katechetycznej ATK. Tegoroczne spotkanie-symposium zostało poświęcone osobie niepełnosprawnej w katechezie.

Spotkanie rozpoczęło się od przywitania jego uczestników przez ks. prorektora prof. dra hab. Helmuta Jurosa i ks. dziekana prof. dra hab. Mariana Banaszaka. Na program spotkania złożyły się następujące referaty:

1. *Podmiot katechezy specjalnej.*
2. *Osoba specjalnej troski w Kościele — duszpasterstwo specjalnej troski.*
3. *Założenia i cele katechezy specjalnej w porównaniu z katechezą dzieci prawidłowo rozwiniętych.*
4. *Przygotowanie osób specjalnej troski do sakramentów pojednania i Eucharystii.*

Referaty głosili studenci KUL i ATK. Dwa spośród nich drukujemy poniżej w całości.

W czasie sympozjum przy pomocy techniki wideo zostały zaprezentowane katechezy prowadzone w Poznaniu przez mgra Krzysztofa M. Lauscha z dziećmi specjalnej troski. Po projekcji wywiązała się ciekawa dyskusja prowadzona przez mgra K. M. Lauscha.

Spotkanie zakończyło się wspólną Eucharystią, wymianą wyrazów podziękowań za liczne i żywe uczestnictwo w sympozjum oraz wstępnym zaplanowaniem następnego spotkania w Lublinie w roku 1987.

ks. Marian Owoc SJ, Kraków

1. Podmiot katechezy specjalnej

Katecheza, jako proces wzrastania w wierze i życiu chrześcijańskim dojrzewającym ku pełni, w myśl adhortacji apostołskiej *Catechesi tradendae*, jest w głównej mierze dziełem Ojca i Syna, i Ducha Świętego. Misją Ducha Świętego jest przemieniać uczniów w świadków Chrystusa. Z Ducha pochodzą też wszystkie łaski czy charyzmaty, które budują Kościół jako wspólnotę chrześcijan (CT 72). Bóg Trójosobowy, który przez Syna w Duchu Świętym objawia się człowiekowi i wzywa go do zbawczego dialogu i wspólnoty, jest w pierwszym rzędzie podmiotem katechezy.

Na drugim miejscu podmiotem katechezy jest Kościół, jako sakrament powszechnego zbawienia, objawiający i sprawujący względem człowieka tajemnicę Bożą (KK 48). Stosownie do stwierdzenia Synodu Biskupów 1977, że katechizacja jest dziełem całego Kościoła, odpowiedzialnymi za katechezę, ale w sposób zróżnicowany, są wszyscy chrześcijanie (*Orędzie do Ludu Bożego*, nr 12 i in.).

Udział świeckich w katechezie wynika z natury Kościoła — Ludu Bożego. Dlatego razem z duchownymi tworzą świeccy jeden podmiot katechetyczny oraz mają się włączać w różne formy katechizacji razem z kapłanami pod przewodnictwem biskupa. Jan Paweł II we wspomnianej adhortacji nazywa tę działalność „najznakomitszą formą apostołstwa świeckich” (CT 66).

W ujęciu synodalnym katecheza znajduje oparcie we wspólnocie Kościoła powszechnego i diecezjalnego, realizuje się we wspólnocie rodzinnej, w parafii, w stowarzyszeniach i szkole. Wszystkie te „miejsca”, jak je nazywa adhortacja (CT 67), trzeba nazwać podmiotem katechezy. Dlatego mówiąc o podmiocie katechezy posoborowej, myślimy o jej bosko-ludzki i osobowo-wspólnotowym charakterze.

Można mówić o katechezie ogólnokościelnej, ale w praktyce istnieje przede wszystkim katecheza określonych, małych wspólnot. Stąd, na co zwraca uwagę adhortacja, katecheza rodzinna ma swój bardzo szczególny charakter (CT 68). W omawianej dziedzinie ma zastosowanie zasada pomocniczości, która każe katechezę w rodzinie postawić na pierwszym miejscu, a wszystkie inne, łącznie z parafialną, uważać za pomoc rodzicom w wypełnianiu ich misji. Wspólnota parafialna, jak stwierdza adhortacja, „powinna pozostać krzewicielką i inspiratorką katechezy” (CT 67).

W praktyce duszpasterskiej Kościoła w Polsce najwięcej miejsca i czasu przeznaczają się katechezie dzieci i młodzieży organizowanej w parafiach. Coraz bardziej podkreśla się znaczenie twórczej roli, szczególnie młodych, w życiu Kościoła oraz aktywnego udziału samych katechizowanych w procesie katechetycznym, którzy także z tego tytułu stanowią jego podmiot.

Z misyjnego charakteru Kościoła, który zbawczym działaniem ma objąć wszystkich ludzi, wynika jego specjalna troska o osoby dotknięte jakakolwiek słabością ludzką, różnorodnie ograniczonych, dotkniętych kalectwem, ubogich i cierpiących. Kościół w nich bowiem, jak mówi sobór „odnajduje wizerunek swego ubogiego i cierpiącego Zbawiciela, im stara się ulżyć w niedoli i w nich usiłuje służyć Chrystusowi” (KK 8).

a. Osoby upośledzone

Duszpasterska troska Kościoła obejmująca osoby upośledzone dokonuje się w ramach tak zwanej „rehabilitacji”, która ma na celu usprawnienie fizycznych i psychicznych funkcji człowieka poszkodowanego. Rehabilitacja religijno-moralna włącza chrześcijanina dotkniętego kalectwem w zbawcze dzieło Chrystusa i Kościoła¹.

W dokumencie wydanym przez Stolicę Apostolską w 1981 roku² z okazji Międzynarodowego Roku Osób Upośledzonych stwierdza się, że „osoba obarczona upośledzeniem jest podmiotem posiadającym wszystkie swoje prawa, należy jej ułatwić udział w życiu społeczeństwa, we wszystkich jego wymiarach i na wszystkich poziomach, które leżą w granicach jej możliwości”³.

W podchodzeniu do różnych problemów związanych z uczestnictwem osób upośledzonych w życiu społecznym — podkreśla się dalej we wspomnianym dokumencie — należy kierować się zasadami: integracji, normalizacji i personalizacji. Pierwsza zasada przeciwstawia się tendencji do izolowania, segregacji i spychania na margines osoby upośledzonej; druga domaga się stworzenia osobie upośledzonej warunków życia i działania zbliżonych możliwie jak najbardziej do normalnych; trzecia zwraca uwagę na integralny rozwój osoby upośledzonej, we wszystkich jej wymiarach oraz uzdolnieniach fizycznych, moralnych i duchowych⁴.

Przytoczone zasady zobowiązujące do pełnego uznania osoby upośledzonej, za podmiot życia rodzinnego, społecznego i religijnego powinny znaleźć właściwe odzwierciedlenie w katechezie. Osoby upośledzone są pełnoprawnymi członkami poszczególnych wspólnot chrześcijańskich i dlatego posiadają ściśle prawo do stosownej formacji duchowej i moralnej. Ważnym momentem tej formacji jest obudzenie samoświadomości u osoby upośledzonej, że nie ma być tylko kimś przywykłym do korzystania z opieki i solidarności

¹ Por. Uchwała I Synodu diecezji katowickiej: *Niewidomi, głusi i umysłowo upośledzeni w dziele zbawczym Kościoła i rodziny*, w: *Wiara, modlitwa i życie w Kościele katowickim*, Katowice-Rzym 1975, 194—209.

² *Dokument Stolicy Apostolskiej na Międzynarodowy Rok Osób Upośledzonych*, Ateneum Kapłańskie 76(1984) 8—19.

³ *Tamże*, nr 2.

⁴ *Tamże*, nr 4.

innych, ale jest w stanie brać na siebie odpowiedzialność za drugich, przyczyniać się do rozwoju i dobra środowiska społecznego, w którym żyje⁵. Wspólnoty ruchu „Wiara i Światło” mogą być tutaj przykładem podejmowanych prób pomagania w rozpoznaniu i odnalezieniu pozycji osoby upośledzonej oraz jej rodziny w społeczeństwie i we wspólnocie Kościoła⁶. Jest to ruch małych wspólnot. W sercu każdej z nich jest osoba umysłowo upośledzona, którą otaczają rodzice oraz przyjaciele. Wszyscy oni wierzą, „że nawet najbardziej bezbronny człowiek jest powołany do przeżywania głębokiej obecności Jezusa, do przyjmowania sakramentów, do stawiania się źródłem łaski i pokoju nie tylko dla wspólnoty, ale dla Kościoła i całej ludzkości”⁷.

Dla potrzeb katechezy specjalnej, której podmiotem są osoby upośledzone, konieczne jest oparcie się na osiągnięcia pedagogiki specjalnej. Katecheci, którzy służą tym właśnie osobom, powinni mieć naukową znajomość upośledzeń, aby tym skuteczniej je rozumieć oraz im służyć. Najpowszechniej mówi się o upośledzeniach organów zmysłowych, upośledzeniach umysłowych, upośledzeniach w zachowaniu się oraz upośledzeniach motorycznych⁸.

Do pierwszej grupy zalicza się osoby mające trudności w poznawaniu świata i komunikowaniu się z ludźmi na skutek braku lub uszkodzenia analizatorów zmysłowych⁹. Należy tu wymienić: głuchych i głuchoniemych, niewidomych i ociemniałych oraz głuchoniewidomych.

Drugą kategorię stanowią upośledzenia umysłowe, które w terminologii naukowej często określa się mianem oligofrenia¹⁰, a ludzi dotkniętych upośledzeniem umysłowym nazywa się oligofrenikami. Należą do nich osoby, u których procesy poznawcze przebiegają w sposób nieprawidłowy, w skutek czego mają ograniczoną zdolność rozumowania i uczenia się, a przez to utrudnione przystosowanie do życia społecznego¹¹.

Następną kategorię tworzą upośledzenia charakterologiczne wynikłe z nieprawidłowości funkcjonowania systemu nerwowego albo psychopatii, bądź też będące wynikiem poważnych zaniedbań i rażących błędów wychowawczych. Osoby z tego rodzaju upośledzeniami bywają czasami określane jako „moralnie zaniedbane”. Jednak ze względu na małą precyzyjność tych pojęć, stosuje się dzisiaj termin: osoby niedostosowane społecznie¹². W praktyce resocjalizacyjnej tych osób najczęściej spotyka się takie postacie niedostosowania, jak zachowania przestępcze, neurotyczne i psychopatyczne¹³.

Ostatnia grupa to upośledzenia motoryczne występujące u osób z uszkodzeniami narządów ruchu na skutek ich amputacji lub braku i deformacji

⁵ Tamże, nr 12.

⁶ Por. M. Przepiszewski, *Dzielić się swoją słabością — ruch „Wiara i Światło”*, *Ateneum Kapłańskie* 76(1984) 296—303.

⁷ *Karta ruchu „Wiara i Światło”*, w: *Od czasu do czasu. Pismo ruchu „Wiara i Światło”*, Warszawa 1985, 49; por. *Karta wspólnot V'Arche*, w: J. Vanier, *Wspólnota. Wybór pism*, Kraków-Warszawa-Struga 1985, 235—238.

⁸ O. Lipkowski, *Pedagogika specjalna. Zarys*, Warszawa⁵ 1984, 24.

⁹ Por. Z. Sękowska, *Pedagogika specjalna — istota i zadania*, *Ateneum Kapłańskie* 76(1984) 21.

¹⁰ T. Witkowski, *Osoby z niedorozwojem umysłowym*, *Ateneum Kapłańskie* 76(1984) 196.

¹¹ Z. Sękowska, *art. cyt.*, 21.

¹² T. Witkowski, *Resocjalizacja niedostosowanych społecznie*, *Ateneum Kapłańskie* 76(1984) 21.

¹³ Por. K. Pospizyl, E. Zabczyńska, *Psychologia dziecka niedostosowanego społecznie*, Warszawa 1985, 17.

wrodzonej, a także z powodu dysfunkcji lub porażenia tych narządów¹⁴. Do grupy tej zaliczamy więc osoby z wszelkiego rodzaju kalectwami narządów ruchu.

W Polsce żyje około 2,5 miliona osób różnorako upośledzonych, a u dalszych 2,5 miliona ludzi występuje lżejsze ograniczenie sprawności, pozostałe na skutek przebytej choroby czy wypadku, które powoduje okresową niepełnosprawność¹⁵. Jeśli chodzi o wykształcenie, 27% inwalidów nie posiada wykształcenia podstawowego, a jedynie 5,9% ma wykształcenie średnie i tylko 1,6% posiada wykształcenie wyższe¹⁶.

Osoby upośledzone mają prawo do rehabilitacji medycznej, przywracającej sprawność fizyczną, do rehabilitacji społecznej, stawiającej skrzywdzonego losem na właściwym miejscu w społeczeństwie wraz z poszanowaniem jego ludzkiej godności, w tym także do rehabilitacji religijno-moralnej, bo chociaż udział ludzi kalekich w zadaniach ziemskich jest wielorako ograniczony, są oni jednak na równi z innymi wezwani do udziału w darach Bożych¹⁷.

Wychowawcy i katecheci osób upośledzonych muszą być świadomi, że nawet wielkie kalectwo i ciężka choroba nie stanowią niepokonanej przeszkody w rozwoju pełnego człowieczeństwa. W wielu wypadkach mogą być nawet czynnikami pobudzającymi religijność, ponieważ wiara w Boga daje im poczucie sensu życia, pomimo cierpień i trudności, oraz nadzieję zbawienia.

b. Dzieci specjalnej troski

Ludzi upośledzonych zwykle się na terenie Kościoła nazywać osobami specjalnej troski. Określenie to ma zastosowanie zwłaszcza w stosunku do dzieci różnorako upośledzonych, społecznie niedostosowanych, o znaczących zaburzeniach rozwoju, w ogóle te, które odbiegają od normy. Dzieci specjalnej troski to dzieci, które bez pomocy specjalnej nie mogą osiągnąć celów katechezy prowadzonej metodami i środkami stosowanymi dla dzieci prawidłowo rozwiniętych.

Dzieci specjalnej troski, jak wszyscy chrześcijanie, potrzebują wychowania w wierze, przynajmniej takiego, na jakie ich stać, oraz rozwoju życia religijnego¹⁸. Mają prawo do pełnego rozwoju duchowego i nadprzyrodzonego, do jakiego są zdolne. Stąd płynie obowiązek troski duszpasterskiej, którą należy objąć te dzieci, a często także ich rodziny, ponieważ potrzebują szczególnego wsparcia duchowego, a nierzadko również pomocy materialnej.

Do fundamentalnych zasad współczesnej katechezy, jak już wspominaliśmy, należy aktywność katechizowanych. Aktywność dzieci specjalnej troski powinna zajmować centralne miejsce podczas ich katechizacji¹⁹. Chcąc zrealizować tę zasadę, konieczna jest znajomość klasyfikacji, w której bierze się pod uwagę kryterium wyuczalności wychowanków. Przyjmując podział Z. Sękowskiej²⁰ wyróżnia się:

1. Dzieci wyuczalne i wychowalne w normalnym zakresie przy zastosowaniu odpowiednich metod i środków. Należą tu dzieci głuche i niewidome, a także głuche lub niewidome z dodatkowymi kalectwami, wyjąwszy upo-

¹⁴ Z. Sękowska, *art. cyt.*, 24.

¹⁵ J. Bagrowicz, *Wprowadzenie*, Ateneum Kapłańskie 75(1984) 3.

¹⁶ *Tamże*, 4.

¹⁷ Uchwała I Synodu diecezji katowickiej, *dz. cyt.*, 195.

¹⁸ Por. Z. Rybarczyk, *Wpływ katechizacji na rozwój woli dziecka upośledzonego*, *Katecheta* 25(1981) 74—77.

¹⁹ Z. Rybarczyk, *O sposobie przekazywania prawd wiary dzieciom o obniżonej sprawności umysłowej*, *Katecheta* 25(1981) 157—160.

²⁰ Z. Sękowska, *art. cyt.*, 24.

śledzenie umysłowe. Ponadto dzieci z kalectwem w obrębie narządu ruchu, dzieci przewlekłe chore, dzieci niedostosowane społecznie o normalnym rozwoju umysłowym oraz dzieci z dysharmonią rozwoju.

2. Dzieci wyuczkalne i wychowalne w ograniczonym zakresie. Należą do nich przede wszystkim wszystkie dzieci upośledzone umysłowo w stopniu lekkim, które kończą szkołę specjalną. Do tej grupy zalicza się także dzieci głuche lub niewidome, czy kalekie, obciążone przy tym upośledzeniem umysłowym, które jednak uczą się w szkołach specjalnych. Ponadto należą tu dzieci upośledzone umysłowo w stopniu umiarkowanym, a nawet znacznym, które w mniejszym zakresie podlegają jednakże nauczaniu w tzw. „szkołach życia”.

3. Dzieci prawie niewyuczkalne, czyli upośledzone umysłowo w stopniu głębokim, podlegają zasadniczo tylko opiece pielęgniarki w rodzinie lub zakładach opiekuńczych.

W miejscach określeń „niewychowalne” i „niewyuczkalne”, mających zastosowanie w odniesieniu do dzieci głębiej upośledzonych umysłowo, dość nieadekwatnie przyswojonych z obcojęzycznej literatury przedmiotu²¹, bardziej powszechnie stosuje się klasyfikację niedorozwoju umysłowego, w której za kryterium podziału przyjmuje się stopień upośledzenia.

Stopień ten określa się za pomocą testów inteligencji. Idąc w kierunku pogłębiania się upośledzenia, dawniej rozróżniano trzy stopnie: debilizm, imbecyizm oraz idiotyzm. Terminy te można spotkać w dawniejszej literaturze, dlatego o nich wspominamy, ale aktualnie ich się nie stosuje. W miejsce dawniej egzystującego podziału trzystopniowego obecnie obowiązuje podział czterostopniowy. Głębież upośledzenia określa się za pomocą ilorazu inteligencji (u dzieci jest to stosunek wieku umysłowego obliczonego na podstawie badań testowych do chronologicznego wieku życia). W Polsce przyjmuje się jako określenie dolnej granicy normy 70 punktów (w skali Wechslera—Bellevue)²² i uważa się, że osoby o ilorazie inteligencji w granicach 70—51 punktów są upośledzone umysłowo w stopniu lekkim, 50—36 — w stopniu umiarkowanym, 35—21 — w stopniu znacznym, poniżej 20 punktów w stopniu głębokim. Upośledzenie umysłowe nie jest chorobą, którą można wyleczyć. Jest stanem, w którym upośledzony żyje, polega zaś na obniżeniu sprawności umysłowej oraz zaburzeniach w sferze innych dyspozycji psychicznych, a więc w dziedzinie uczucia, woli, motoryki i w ogóle całej konstrukcji psychofizycznej człowieka.

Jednak osoby upośledzone umysłowo mogą i powinny dążyć do rozwoju i przystosowania się do życia w społeczności. Jedyne u upośledzonych w stopniu głębokim występuje w zasadzie całkowita degradacja życia psychicznego, zaś w skrajnych wypadkach jego funkcjonowanie jest zgodne z reakcjami bezwarunkowymi. Osoby takie są zupełnie niezdolne do samodzielnego życia i wymagają stałej i wszechstronnej opieki i pielęgnacji²³.

Wychowawczyniami w zakładach specjalnych w Polsce są przeważnie siostry zakonne, które troszczą się również o wychowanie religijno-moralne swoich podopiecznych. Katechizację dzieci umysłowo upośledzonych najlepiej byłoby oprzeć na istniejącym systemie szkół specjalnych i „szkół życia”. Skoro olbrzymia większość dzieci upośledzonych pozostaje w swoich rodzinach, ich katechezą muszą się zająć rodzice, starsze rodzeństwo przy współpracy z miejscowymi duszpasterzami, zwłaszcza jeśli zachodzi potrzeba przygotowania do przyjęcia sakramentów inicjacji chrześcijańskiej.

²¹ Por. T. Witkowski, *Osoby z niedorozwojem umysłowym*, art. cyt., 203—204.

²² A. Kottlarski, *Katechizacja umysłowo upośledzonych*, Ateneum Kapłańskie 76(1984) 280—282.

²³ K. M. Lausch, *Religijne oddziaływanie na dzieci i młodzież głębiej upośledzoną umysłowo*, *Katecheza* 24(1980) 116—117.

W myśl dyrektyw Krajowej Centrali Duszpasterstwa Niewidomych, niewidomi należą zasadniczo do ogólnego duszpasterstwa parafialnego i powinni w pierwszym rzędzie obok katechezy rodzinnej, korzystać z katechezy parafialnej. Dodatkowa opieka ze strony Kościoła w Ośrodkach Duszpasterstwa Specjalnego ułatwia niewidomym niesienie przez życie krzyża swego kalectwa²⁴. Katechizacja dzieci głuchych podlega kompetencji duszpasterzy głuchych oraz katechetów specjalnie przygotowanych ze względu na szczególną trudność porozumienia się z nimi, które odbywa się za pomocą mowy głosowej (głusi szkoleni odczytują ją z ust), a także przy pomocy języka migowego²⁵.

Dzieci pozbawione jednocześnie słuchu i wzroku wymagają specjalnej opieki, którą może im zapewnić tylko odpowiedni zakład. W Polsce podjęły próby kształcenia głuchoniewidomych Siostry Franciszki Służebnice Krzyża w Laskach k. Warszawy.

Mówiąc o „miejscach” katechezy szczególną rolę przypisuje się rodzinie. Przy katechezę dorosłych powinno się zmierzać między innymi do współpracy rodziców i katechetów w celu bardziej skutecznego wychowywania dzieci, dojrzewania ich wiary i rozwoju życia chrześcijańskiego. Istnieją jednak rodziny częściowo lub całkowicie niewydolne w zakresie funkcji opiekuńczych i wychowawczych. Tym rodzinom miejscowa wspólnota parafialna powinna udzielić skutecznej pomocy. Ważne jest jak najwcześniejsze otoczenie dzieci z tych rodzin właściwą opieką wychowawczą²⁶.

W Karcie Praw Rodziny przedłożonej przez Stolicę Apostolską 22 października 1983 roku czytamy: „Rodziny mają prawo spodziewać się, że społeczeństwo, przewidując ich potrzeby, zapewni im pomoc w nadzwyczajnych przypadkach(...), gdy rodzina musi ponosić dodatkowe ciężary związane ze starością, niedorozwojem fizycznym czy umysłowym któregoś ze swoich członków czy też w związku z wychowaniem dzieci”²⁷.

Cały Kościół — Mistyczne Ciało Chrystusa musi żyć tą świadomością, mając na uwadze osoby specjalnej troski, że „niezbędne są dla ciała te członki, które uchodzą za słabsze” (1 Kor 12, 22b). Te „słabe członki” stanowią wezwanie dla wszystkich chrześcijan, aby odpowiedzieli na potrzeby najbardziej potrzebujących, chorych, cierpiących i słabych, aby pełniej odczytana została „Ewangelia Miłosierdzia”. W tym kontekście osoby specjalnej troski stanowią szczególne wezwanie wobec katechetów, których adhortacja apostołska *Catechesi tradendae* określa jako tych, „którzy przykładają się do nauczania religijnego i przygotowania dusz do życia według Ewangelii” (CT 62).

ks. Marcelli Cogiel, Rybnik

2. Przygotowanie osób specjalnej troski do sakramentu pojednania i Eucharystii

Cała chrześcijańska Polska przeżywa okres przygotowań do Kongresu Eucharystycznego. Komisja Duszpasterstwa Ogólnego przy Episkopacie Polski planując celebrację kongresu, zwraca uwagę na właściwe przygotowanie do sakramentu pokuty i Eucharystii również osób niepełnosprawnych¹.

²⁴ Uchwała I Synodu diecezji katowickiej, dz. cyt., 1; por. B. Z. Pawłowicz, *Duszpasterstwo niewidomych*, Ateneum Kapłańskie 76(1984) 96—108.

²⁵ A. Nowak, *Duszpasterstwo głuchoniemych*, Tarnów 1983, 51—59.

²⁶ Por. S. Tucholska, *Profilaktyka nieprzystosowania społecznego*, Ateneum Kapłańskie 76(1984) 237—240.

²⁷ *Karta Praw Rodziny* nr 9b.

¹ J. Kulig, *W trosce o niepełnosprawnych. Wstęp*, w: Sekcja Duszpasterstwa Ludzi Sędziwych, Chorych i Inwalidów przy Episkopacie Polski d/s Dobroczynności, Łódź-Warszawa 1985, nr 4.

Kościół w Polsce podejmuje szereg działań na rzecz ludzi niepełnosprawnych. Jego działania dotyczą jednak głównie osób z zaburzeniami wzroku², słuchu i mowy³. Osoby z zaburzeniami tego rodzaju są na ogół systematycznie katechizowane oraz dzięki właściwym formom oddziaływania, przygotowywane do sakramentów świętych. Podobnie też dzieci z pogranicza upośledzenia umysłowego czy też w lekkim stopniu upośledzone objęte są katechizacją. Dzieci te, pomimo zaburzonego rozwoju umysłowego, są zwykle dołączane do grup katechetycznych ze szkół normalnych i razem z innymi dziećmi systematycznie przygotowywane do przyjęcia sakramentów świętych. W przypadku osób głębiej upośledzonych umysłowo podobne rozwiązania są nie do przyjęcia. Wobec tych osób muszą istnieć specjalne formy pracy — w tym również pracy katechetycznej, zmierzającej w kierunku bezpośredniego przygotowania do sakramentów świętych⁴. Z wymienionych względów omawiając przygotowanie osób specjalnej troski do sakramentu pojednania i Eucharystii, ograniczę się wyłącznie do osób głębiej upośledzonych umysłowo.

Przygotowywanie do sakramentów świętych odbywa się głównie w ramach katechezy. Katecheza, jak to wyraża adhortacja o katechizacji, jest ze swej natury ściśle związana z całym sprawowaniem liturgii i sakramentów świętych⁵. W sakramentach świętych, a głównie w Eucharystii, Jezus Chrystus działa najpełniej w celu przemiany człowieka. Wszystkie pozostałe sakramenty mają związek z Eucharystią oraz ku niej są ukierunkowane. Katecheza ożywiona życiem sakramentalnym przygotowuje do udziału w liturgii. Prowadzi też do wiary dojrzałej, osobistej, a jednocześnie eklesjalnej. Wychowuje do modlitwy i osobistego zetknięcia się z osobą Jezusa Chrystusa⁶. Każdy człowiek jest związany wewnętrznie z Chrystusem przez sakrament chrztu. Związek ten jest darem, który czyni chrześcijanina nowym stworzeniem mającym udział w Bożej naturze. Związek ten jest również zadaniem wzywającym do rozwijania otrzymanego daru⁷ oraz do ciągłego dawania odpowiedzi na wezwanie Boże swoim życiem godnym dziecka Bożego. Obdarowanie to jest udziałem każdego chrześcijanina niezależnie od jego rozwoju psychofizycznego. Niemniej uświadomienie sobie darów otrzymanych na chrzcie świętym oraz obowiązku rozwijania ich, zależy nie tylko od łaski Bożej, ale jest również uzależnione od osobistej współpracy z otrzymaną łaską. Do takiej świadomości i odpowiedzialności każdy chrześcijanin na poszczególnych etapach swojego rozwoju ma prawo być doprowadzany i wychowywany. Oddziaływania zmierzające w tym kierunku muszą być dostosowane do szeroko rozumianych możliwości każdej jednostki. Dotyczy to również osób upośledzonych umysłowo. One to ze względu na swój za-

² B. Z. Pawłowicz, *Duszpasterstwo niewidomych*, Ateneum Kapłańskie 76(1984) 102—104.

³ A. Nowak, *Duszpasterstwo głuchoniemych*, Ateneum Kapłańskie 76(1984) 88—94.

⁴ K. M. Lausch, *Teoretyczne podstawy wychowania religijnego osób głębiej upośledzonych umysłowo* (maszynopis oddany do druku), Warszawa 1986, 7.

⁵ *Adhortacja Apostolska Ojca Świętego Jana Pawła II do biskupów, kapłanów i wiernych całego Kościoła katolickiego o katechizacji w naszych czasach*, nr 23, w: *Katecheza po Soborze Watykańskim II w świetle dokumentów Kościoła*, red. ks. Wł. Kubik SJ, Warszawa 1985, cz. 2, 168.

⁶ Wł. Kubik SJ, *Posynodalne wnioski na temat katechezy po Soborze Watykańskim II*, w: *Katecheza po Soborze Watykańskim II w świetle dokumentów Kościoła*, cz. 2, dz. cyt., 222.

⁷ J. Charytański SJ, *Inspiracje soborowe w katechetyce*, w: *Katecheza po Soborze Watykańskim II w świetle dokumentów Kościoła*, cz. 2, dz. cyt., 17.

burzony rozwój umysłowy mają ograniczone możliwości poznawania, rozumienia i współdziałania. Nie mają one świadomości, że powinny pogłębiać swoją religijność i odpowiadać czynnie na Boże wezwanie. Będąc jednak członkami wspólnoty Kościoła mają prawo do miłości i pomocy ze strony całej społeczności ochrzczonych⁸.

a. Potrzeba znajomości osiągnięć pedagogiki specjalnej

Uwarunkowania cechujące osoby upośledzone umysłowo wymagają specjalnych form pracy z nimi. Dotyczy to również oddziaływania katechetycznego, które powinno być oparte na osiągnięciach pedagogiki specjalnej oraz na podstawowych jej zasadach⁹. Realizacja tych założeń umożliwi osobom upośledzonym umysłowo osiągnięcie dostępnego im etapu rozwoju i przygotowania do życia.

Wspomniane zasady pedagogiki specjalnej obejmują konieczność gruntownej znajomości osób upośledzonych umysłowo. Wymagają umiejętności znalezienia i zorganizowania skutecznego i celowego sposobu oddziaływania wychowawczego, następnie dostosowania tego oddziaływania do możliwości i potrzeb osób głębiej upośledzonych, a także do warunków środowiskowych. Należy przestrzegać zasady indywidualizacji, której stosowanie jest niezbędne również w toku każdego typu pracy grupowej, a więc i w toku zajęć katechetycznych. Następną jest zasada przystępności treści nauczania. Wymaga ona rozpoczynania w toku katechezy z upośledzonymi umysłowo zawsze od tego, co jest uczestnikom znane, bliskie i konkretne. Należy także stosować zasadę stopniowania trudności. Polega ona na tym, że w podawaniu nowych treści, kształtowaniu umiejętności i nawyków, trzeba rozpoczynać od elementów łatwo dostępnych i możliwych do opanowania. Prowadzi to do stopniowego budowania danego pojęcia lub jakiejś czynności. Następnie należy dążyć do aktywnego i świadomego udziału osoby upośledzonej umysłowo w procesie dydaktyczno-wychowawczym. Osoba upośledzona powinna być podmiotem, biorącym aktywny i na miarę swoich możliwości świadomy udział w procesie wychowawczym. W odniesieniu do tych osób należy też zwrócić uwagę na zasadę wszechstronnej poglądowości oraz przykładu. Zasada ta opiera się na twierdzeniu, że spostrzeżenia zdobywane przez zmysły są podstawowym etapem wiedzy. W przypadku osób upośledzonych umysłowo jest to ogromnie ważne, gdyż mają one, szczególnie w początkowym okresie swojego życia, duże trudności w nabywaniu wiedzy na drodze przekazu werbalnego, bardzo często doświadczają zaburzeń w zakresie zmysłów. Do tych zasad należy jeszcze zintegrowanie oddziaływań pedagogicznych, które dąży do powiązania oddziaływań wychowawczych z dydaktyką, wychowania indywidualnego z wychowaniem w zespole oraz do szeroko rozumianej integracji społecznej. Zasadą szczególnej wagi jest zasada trwałości osiągnięć, umiejętność korzystania z nich oraz ciągle ich doskonalenie. Zasada ta wymaga zorganizowania toku oddziaływań oraz stosowania odpowiednich metod i środków, ułatwiających maksymalny przekaz nowych treści, umiejętności i nawyków. Realizacja tej zasady szczególnie wymaga stosowania wszelkich wzmocnień oraz systematyczności w całokształcie oddziaływań.

W pracy z osobami upośledzonymi umysłowo należy zwrócić również

⁸ M. Tschuschke, *Chrzest*, w: *Katolicyzm A-Z*, red. Pawlak, Poznań 1982, 46.

⁹ K. Kirejczyk, *Zasady pedagogiki upośledzonych umysłowo*, w: *Upośledzenie umysłowe — Pedagogika*, red. K. Kirejczyk, Warszawa 1981, 231—246.

uwagę na założenia dydaktyczne. W odniesieniu do tej grupy osób stosunkowo dużą skuteczność i naturalność posiadają metody dydaktyczno-wychowawcze stosowane w przedszkolu¹⁰, w zależności od wieku. Zalicza się do nich działania stymulujące, polegające na dobieraniu odpowiednich środków i dysponowaniu nimi w taki sposób, aby pobudzały dzieci do określonego, celowego działania. Następnie działanie korelatywne, które wymaga czuwania, pomagania i wspierania prawidłowego rozwoju psychofizycznego. Kolejną tego typu metodą jest indywidualizacja oddziaływań wychowawczych. Należy jeszcze wymienić oddziaływanie przez zespół, które prowadzi do stopniowego przechodzenia od kontaktu indywidualnego do obcowania z innymi dziećmi. Następnie pozwala wykorzystać mechanizm oddziaływania grupy na jej poszczególnych członków.

Katecheta przygotowujący osoby upośledzone umysłowo do sakramentu pojednania i Eucharystii musi wykorzystać najbardziej trafne metody i stosować takie, jakie są stosowane w „szkole życia” lub innych placówkach oddziaływających na tego rodzaju uczestników katechezy.

Na skuteczność pracy z osobami upośledzonymi umysłowo mają wpływ także formy organizacyjne oraz środki dydaktyczne¹¹. Dlatego zajęcia z tymi osobami powinny odbywać się w warunkach optymalnych. Pomieszczenia przeznaczone do prowadzenia zajęć powinny być pod każdym względem dostosowane do potrzeb danej grupy. Należy zadbać o odpowiedni wystrój tych pomieszczeń, ich urządzenie i wyposażenie. Konieczne jest dokonanie właściwego doboru pomocy dydaktycznych. Pomoce te muszą być dostosowane do poziomu umysłowego osób głębiej upośledzonych umysłowo oraz ich możliwości percepcyjnych i wykonawczych. Następną sprawą związaną z warunkami pracy jest liczebność i dobór poszczególnych grup. W obecnej pedagogice osób upośledzonych umysłowo kładzie się duży nacisk na daleko idącą indywidualizację zajęć¹². Dąży się do tego, aby grupy poddane oddziaływaniom były jak najmniej liczne. W literaturze przedmiotu spotyka się zalecenia, aby liczebność grupy nie przekraczała pięciu lub sześciu osób. W pracy katechetycznej, ze względu na szereg uwarunkowań, utrzymanie takiej liczby jest najczęściej niemożliwe. Trzeba jednak pamiętać, że im mniej uczestników przypada na jednego katechetę, tym większe i szybsze efekty jest on w stanie osiągnąć. Tworząc więc grupy nie można w nich umieszczać więcej niż osiem osób upośledzonych umysłowo. Dokonując podziału na odpowiednie grupy, trzeba dążyć do tego, aby były one w miarę możliwości jednorodnie. Za podstawę takiego podziału należy przyjąć wiek uczestników, ich poziom inteligencji oraz etap katechizacji, na którym się poszczególne osoby znajdują.

W oddziaływaniu katechetycznym na te osoby bardzo ważna jest również struktura czasowa zajęć¹³. W normalnych warunkach przyjmuje się czas trwania katechezy około 45 minut. Nie są to granice sztywne i niezmiennie. Muszą być dostosowane do możliwości poszczególnych osób, jak i całej grupy. Prowadząc zajęcia, należy uwzględnić duży wpływ warunków atmosferycznych na dane osoby. Warunki atmosferyczne wpływają na ich możliwości percepcyjne, zdolność kojarzenia i skupienia uwagi oraz na ich zachowanie się. W przypadku, kiedy grupa jest nadpobudzona i rozkojarzona, nie można za wszelką cenę kontynuować przekazu. Taka sytuacja

¹⁰ F. Mazurkiewicz, *Formy rewalidacji dzieci głębiej upośledzonych umysłowo*, w: *Wybrane zagadnienia z defektologii*, t. 2, red. T. Gałkowski, Warszawa 1973, 87.

¹¹ K. M. Lausch, *dz. cyt.*, 146—148.

¹² Tamże, 150.

¹³ K. M. Lausch, *Propozycje materiałów katechetycznych dla dzieci głębiej upośledzonych umysłowo* (skrypt w posiadaniu autorki), Poznań 1985, 129.

mogłaby spowodować odruchy buntu, niechęć, a nawet agresję. Reakcje tego typu u osób upośledzonych są znacznie trudniejsze do wygaszenia. Właściwym i koniecznym rozwiązaniem w takich przypadkach jest zmiana struktury katechezy. Należy uczynić to poprzez zwiększenie ilości elementów czysto zabawowych, posiadających charakter „rozładowujący”. Do nich należy taniec, śpiew z elementami ruchowymi, wyklaskiwanie rytmu, rysowanie i szereg innych czynności.

b. Inność katechezy komunijnej osób upośledzonych umysłowo

Katecheza komunijna osób upośledzonych umysłowo w znacznym stopniu odbiega od wszystkiego, co ma miejsce w katechezie osób nieupośledzonych. Różnice te dotyczą tematyki katechez, zamierzonych celów, sposobu ich realizacji oraz przebiegu spotkań katechetycznych. W odniesieniu do osób upośledzonych umysłowo należy dążyć do tego, aby każda jednostka katechetyczna posiadała swój własny temat oraz własną treść. Ważna jest również kolejność katechez. Muszą one być ze sobą bardzo ściśle powiązane i przyporządkowane celowi, do którego katecheza komunijna zmierza. Realizacja tych założeń umożliwia ustawiczne powtarzanie przyswojonych i nabytych wiadomości, umiejętności i nawyków. Powtarzanie, utrwalanie i poszerzanie treści poprzednio przekazywanych musi koniecznie występować podczas zajęć katechetycznych z osobami upośledzonymi umysłowo, a przede wszystkim w ramach katechezy domowej.

Prowadzenie katechez powinno na każdym ze swoich etapów przebiegać w jednakowo zorganizowanym toku. Schemat tych katechez powinien objąć wszystkie stałe elementy tworzące jednostkę katechetyczną. Podczas realizacji każdej z jednostek elementy te występują w identycznej po sobie kolejności¹⁴. W ten sposób tworzy się stały rytm spotkań. Pozwala to uczestnikom osiągnąć swoiste przyzwyczajenie się do wprowadzonego rytmu. Stanowi ono istotny warunek, zapewniający osobom upośledzonym umysłowo ogromnie potrzebne im poczucie bezpieczeństwa. Powoduje też maksymalne zmniejszenie dekoncentracji uwagi oraz wpływa pozytywnie na ćwiczenie pamięci. Stały schemat spotkań katechetycznych musi jednak uwzględniać szereg uwarunkowań charakteryzujących osoby upośledzone umysłowo. Toteż przyjęty schemat każdorazowo należy korygować i dostosowywać do aktualnych możliwości całej grupy oraz każdego z uczestników.

Każda jednostka katechezy komunijnej posiada również swój stały schemat spotkań, który w porównaniu z pracą lat poprzednich jest o wiele bardziej rozbudowany. Według tego schematu każde spotkanie powinno rozpoczynać się przywitaniem katechety z dziećmi oraz dziećmi między sobą. Następnie wspólnym przez wszystkich przywitaniem Pana Jezusa, co stanowi modlitwę wstępną. Po jej zakończeniu można przejść do sprawdzenia obecności i ustalenia spraw organizacyjnych. Punkt ten podkreśla ważność katechezy i zachęca uczestników do obowiązkowości. W tym początkowym etapie należy wytworzyć atmosferę radości. Osiąga się ją przez wprowadzenie muzyki, melodii — piosenki z wystukiwaniem, wyklaskiwaniem rytmu oraz tańca, śpiewu łącznie z elementami ruchowymi.

W wytworzonych warunkach odprężenia, kiedy wszyscy się wyciszą, wprowadza się blok tematyczny. Może on być zrealizowany poprzez różne formy przekazu, np. przez proste, oparte na konkretach opowiadanie czy wyjaśnianie z użyciem odpowiednich obrazów, przeźroczy i filmów, układanie flanelografu, swobodne wypowiedzi i szereg innych form. Na tym etapie można wprowadzić modlitwę wyrażoną w różny sposób. Blok tema-

¹⁴ Tamże, 7.

tyczny wymaga od uczestników dużej koncentracji uwagi i wysiłku umysłowego. Dlatego po jego przebiegu ma miejsce sytuacja rozładująca wytworzone napięcie, którą osiąga się przez wprowadzenie melodii — piosenki, śpiewu, tańca i podobnych elementów.

Po odpowiednio długim czasie trwania sytuacji zabawowej, następuje zgodna z tematem praca własna uczestników. Może ona obejmować rysowanie, malowanie, sklepanie szablonów, zamalowywanie odpowiednich rysunków, składanie rozsypanych elementów w jedną całość oraz lepienie z plasteliny czy gliny różnych figur. Bezpośrednio po zakończeniu wykonywanych prac katecheta ocenia je, nagradza wykonawców i dokonuje ekspozycji prac nagrodzonych. Zabieg ten jest bardzo ważny w przygotowaniu osób upośledzonych umysłowo do pierwszego w ich życiu przystąpienia do spowiedzi i Komunii świętej. Na poszczególnych katechezach kolejno każdy uczestnik jest osobą szczególnie eksponowaną przez przyznanie mu wyróżnienia. Przeżycie takich momentów przygotowuje do właściwego zachowania się podczas spowiedzi i Komunii świętej. Sakramenty te wiążą się przecież każdorazowo ze szczególnym wyeksponowaniem każdej osoby, która je przyjmuje.

Po jednakowym nagrodzeniu wszystkich i dodatkowym wyróżnieniu jednego z uczestników następuje przejście do elementu muzycznego. Można to uczynić przez uczenie nowych piosenek i wprowadzenie trudniejszych pieśni, głównie związanych z rokiem liturgicznym. Ma to na celu „osłuchanie” się uczestników ze słowami i melodią pieśni, z którymi spotykają się w kościele. W kolejnym etapie tak prowadzonej katechezy dokonuje się podsumowania, przypomnienia i utrwalenia wiadomości z przekazanego bloku tematycznego. Można w tym miejscu po zapaleniu świecy i celebracji krzyża, co stanowi stały element podczas modlitwy, doprowadzić uczestników do wyrażenia swych uczuć wobec Boga.

W podsumowaniu należy poprzez zastosowanie różnych form aktywizować uczestników. Ten punkt wiąże się z koncentracją uwagi i wysiłkiem, dlatego po jego przebiegu konieczne jest ponowne odprężenie. Osiągamy je przez wprowadzenie znanego już elementu muzycznego. Po wyciszeniu się katechizowanych, jeszcze raz pojawia się nawiązanie do bloku tematycznego. Posiada ono formę zadania poleconego do wykonania poza terenem katechezy. W ramach takich poleceń mieści się odwiedzenie kościoła, osobista modlitwa, określone zachowanie się, wykonanie jakiejś czynności i szereg innych zadań. Zrealizowanie tych poleceń możliwe jest jedynie dzięki współpracy z rodzicami i opiekunami. Ich obecność na wszystkich spotkaniach oraz czynny w nich udział są koniecznym warunkiem efektywnego oddziaływania katechetycznego. Przed zakończeniem katechezy, kolejno wyznaczani dyżurni, często przy pomocy rodziców lub osób im towarzyszących, wykonują prace porządkowe. Praca dyżurnych obejmuje zbieranie i układanie pomocy dydaktycznych, ustawianie krzesełek i stolików na właściwych miejscach oraz podobne, możliwe do wykonania czynności. W końcowym etapie spotkania katecheta żegna się z uczestnikami, a oni wzajemnie ze sobą. Po czym wszyscy żegnają Pana Jezusa, co stanowi modlitwę końcową spotkania.

c. Oswojenie z miejscem i sytuacją spowiedzi i Komunii

Katecheza komunijna przygotowuje równoległe do sakramentu pokuty i Eucharystii. Wymaga więc oprócz przekazu treści, pewnego oswojenia przygotowujących uczniów z nowymi sytuacjami¹⁵. Sytuacje te wiążą się

¹⁵ Tamże, 127.

głównie z przystąpieniem do spowiedzi i Komunii świętej. Takie oswojenie pozwoli zredukować naturalną ciekawość uczestników oraz poczucie lęku. Trzeba też zwrócić uwagę na wyćwiczenie właściwych zachowań w sytuacjach nowych. Umożliwi to w sposób maksymalny skoncentrować się na istotnych treściach i ważnych czynnościach. Chcąc osiągnąć te cele, szereg katechez należy przeprowadzić w kościele, w miarę możliwości zachowując przyjęty schemat spotkań. Katechezy te powinny mieć miejsce w kościele, w którym przygotowywane osoby przystąpią do sakramentu pokuty i Eucharystii. Muszą one wcześniej zapoznać się i oswoić z tymi sytuacjami. Konieczne jest więc umożliwienie im dokładnego obejrzenia przedmiotów takich, jak chociażby konfesjonał, ołtarz, balustrada, ławki, w których zajmą miejsca, i szereg innych, z którymi mogą mieć do czynienia. Trzeba również na terenie kościoła zapoznać osoby przygotowywane z niezwykłością szat i naczyń liturgicznych. Demonstracja tych przedmiotów dokonana w kościele pozwala kojarzyć je zawsze z tym miejscem. Umożliwia również podczas celebracji uroczystości liturgicznych uniknąć nadmiernego skupienia na nich uwagi. Nie należy jednak przeprowadzać „próbnej” spowiedzi z obecnością kapłana w konfesjonale. Podobnie też nie może mieć miejsca próbna Komunia święta z podawaniem niekonsekrowanych komunikantów, lub czegokolwiek wyobrażającego je, gdyż osoby te nie są w stanie odróżnić sytuacji próbnej od sytuacji prawdziwej.

d. Wychowanie do modlitwy

W przygotowywaniu osób upośledzonych umysłowo trzeba położyć duży nacisk na wychowanie do modlitwy. Stosując różne formy oddziaływania należy uczyć umiejętności zwracania się do Boga w różnych sytuacjach. Modlitwy te często posiadają charakter prostych zwrotów wyrażających uczucia. Mogą one być wyrażone grupowo lub indywidualnie przez posłużenie się słowem, gestem, śpiewem łącznie z elementami ruchowymi, rysunkiem, chwilą wyciszenia się oraz innymi formami, możliwymi do zastosowania, które są ustawicznie przypominane na spotkaniach, a jeszcze częściej w domu. Bardzo dobrą formą umożliwiającą rozmodlenie osób upośledzonych umysłowo jest wprowadzenie do ich codziennego użytku swoistego modlitewnika¹⁶ dostosowanego do ich możliwości. Taki modlitewnik jest utworzony z połączonych w harmonijkę odpowiednich rysunków, wyrażających treść modlitwy. Pierwszy rysunek przedstawia znak krzyża. Przypomina on, że rozpoczynając rozmowę z Bogiem należy Go najpierw przywitać. Kolejny rysunek — płaczącej buzi — zachęca do przeproszenia Pana Boga za złe uczynki, które Go zasmucają. Przy czym nie mamy tu do czynienia z antropomorfizacją, ale tylko z analogią. Następny rysunek z sercem naprowadza do wyrażenia Panu Bogu swojej miłości. Narysowane kwiaty przypominają o podziękowaniu Panu Bogu za wszystko, co nam dał. Po czym rysunek wyciągniętej ręki oznacza, że dobrego Boga, który wszystkich kocha, można o wszystko prosić. Modlitewnik kończy się rysunkiem znaku krzyża, który oznacza, że na zakończenie rozmowy z Bogiem należy Go pożegnać. Modlitewnik tworzący taką składankę posiada szerokie zastosowanie w odniesieniu do osób upośledzonych umysłowo. Służy im podczas modlitwy w katechezie, w domu oraz w kościele. Ułożenie rysunków odzwierciedla poszczególne części Mszy świętej, Dzięki temu przygotowuje więc i pomaga osobom upośledzonym umysłowo uczestniczyć we Mszy świętej.

Oddziałując na te osoby trzeba również pamiętać, że własna postawa katechety, rodziców i opiekunów oraz odpowiednia atmosfera spotkań

¹⁶ Tamże, 60.

w znacznym stopniu wpływają na rozbudzenie w uczestnikach chęci modlenia się. Doprowadza ich to również do odczuwania pragnienia bliskości Boga, co stanowi podstawę pozwalającą doprowadzić do zrozumienia Komunii świętej. Pragnienie takie katecheta wraz z osobami z nim współpracującymi powinien w maksymalny sposób rozbudzać i pogłębiać. Do właściwych oddziaływań na tym odcinku należy przede wszystkim stosowanie różnego rodzaju wzmocnień. Polegają one chociażby na łączeniu z osobą Jezusa Chrystusa tego, co osoby upośledzone lubią i co im sprawia radość, np. posiłku, muzyki, śpiewu z elementami ruchowymi i szeregu innych spraw. Pozwala to niejako kojarzyć osobę Jezusa Chrystusa z tym, co powoduje radość i zadowolenie. Dzięki temu osoba Jezusa Chrystusa staje się dla nich realna, coraz bardziej bliska oraz znacząca w rozumieniu pedagogiczno-psychologicznym. W tym celu należy również dążyć do ciągłego przybliżania postaci Jezusa Chrystusa przez przedstawianie bliskich i zrozumiałych sytuacji z Jego życia oraz ukazywanie Jego dobroci. Podobnym sposobem wzmocnienia pragnienia bliskości Boga, mającym swój szczyt w przyjęciu Go do swojego serca, jest podkreślanie akcentu radości z przyjmowania Komunii świętej. Można to osiągnąć przez demonstrację obrazów czy przezroczy ukazujących moment przyjmowania Komunii świętej oraz atmosferę radości, towarzyszącej tej sytuacji.

Komunia święta ma stanowić dla osób upośledzonych umysłowo faktyczne spotkanie z Chrystusem. Muszą one tego spotkania naprawdę chcieć, przeżywać je na swój sposób i cieszyć się nim. Należy wychowywać te osoby do poczucia ważności i świętości tego sakramentu. Owocem takiej postawy będzie zrozumienie w sposób im dostępny godnego przystępowania do Komunii świętej. Będzie się ono łączyło każdorazowo z wyrażaniem smutku, aktu żalu, a także przyjęciem postawy przeproszenia wobec Boga oraz ludzi, których to zło dotyczyło¹⁷. Wymagać też będzie od przystępujących do Komunii świętej pragnienia bycia dobrym, łącznie z naprawieniem uczynionego zła. W przygotowaniu osób upośledzonych umysłowo do sakramentu pojednania i Eucharystii należy traktować te sakramenty w ścisłej łączności ze sobą. W Eucharystii uobecnia się dzieło pojednania, którego dokonał Chrystus przez swoją śmierć i zmartwychwstanie. Ofiara Eucharystyczna jednoczy wszystkich przyjmujących Ciało i Krew Chrystusa z Bogiem oraz wzajemnie ze sobą. Każda forma powrotu do Boga wpływa ze źródła ofiary Chrystusa, uobecniającej się w każdej Mszy świętej. Szczególną formą pojednania człowieka z Bogiem i Kościołem jest sakrament pokuty. Sakrament ten odnawia w przyjmujących go łaskę chrzcielnego pojednania¹⁸.

e. Szczególne problemy dotyczące sakramentu pojednania

Przygotowując osoby upośledzone umysłowo do sakramentu pojednania należy zwrócić uwagę na szereg problemów z nim związanych. Dotyczą one głównie moralności, grzechu i „grzeszności” osób głębiej upośledzonych¹⁹. Dla osób upośledzonych umysłowo przekroczenie zasad moralnych określane jako przestępstwo, wykroczenie lub grzech nie jest sprawą tak prostą, jak ma to zwykle miejsce w odniesieniu do ludzi nieupośledzonych. Sytuacja ta wynika z samego faktu upośledzenia umysłowego łącznie z konsekwencjami i uwarunkowaniami tego stanu. Ludzie upośledzeni umysłowo myślą innymi kategoriami. Posiadają także inaczej zbudowaną hierarchię potrzeb. Dlatego

¹⁷ K. M. Lausch, *Teoretyczne podstawy...*, dz. cyt., 162.

¹⁸ B. Mokrzycki SJ, *Kościół w oczyszczeniu*, Warszawa 1986, 18—19.

¹⁹ K. M. Lausch, *Teoretyczne podstawy...*, dz. cyt., 167.

ocenianie przez otoczenie postępowania tych osób jako złe jest często czynione błędnie, ponieważ takie ich zachowanie wynika zwykle nie ze złej woli, ale z braku świadomości popełnionych czynów i ich społecznej oceny. Przyjmowanie przez osoby upośledzone umysłowo norm postępowania, opartych choćby na formach zewnętrznych, kształtuje się również w inny sposób. Zależy on w dużym stopniu od stosunku uczuciowego, jaki posiadają te osoby do bezpośrednich wyrazicieli danych norm. Należy podkreślić, że u osób upośledzonych umysłowo odpowiedzialność za czyny, poczucie winy, a także osąd moralny są jakościowo i ilościowo słabsze. Posiadany stan tych uzdolnień uzależniony jest od stopnia upośledzenia umysłowego. Chcąc w przypadku osób upośledzonych umysłowo określić, czy dane postępowanie jest grzechem, należy uwzględnić szereg uwarunkowań. Trzeba rozpatrzyć, czy określone działanie takiej osoby nie wynika z samej istoty upośledzenia umysłowego. Konieczne jest również zbadanie, czy dana osoba wystarczająco rozumie swój czyn. Sprawdzianem rozumienia dokonanego czynu może być umiejętność wyrażenia go przez daną osobę w jakikolwiek sposób różniący się od zademonstrowanego oraz powtórzenia sytuacji towarzyszącej popełnieniu tego czynu. Należy też zbadać, czy dana osoba kojarzy swój czyn z rejestrem zachowań wchodzących w skład jej własnego pojęcia zła. Jest również ogromnie ważne, czy osoba, która uczyniła coś złego, okazuje w jakikolwiek sposób żal, strach, smutek. Następnie, czy zna inne sposoby zachowania się oraz posiada możliwości innego postępowania. W przypadku osób głębiej upośledzonych umysłowo może się zdarzyć, że zaistniała sytuacja była dla nich jedynym możliwym rozwiązaniem. Osoby te poddane oddziaływaniu rewalidacyjnemu mogą postępować w sposób zupełnie poprawny. Dzieje się tak nie dlatego, że potrafią zrozumieć konieczność takiego postępowania, ale na zasadzie swoistego nawyku. Postawienie ich w sytuacji nowej może wywołać zupełnie niewłaściwe zachowanie.

Mimo tak licznych uwarunkowań niezależnych od świadomości i woli osób upośledzonych umysłowo można jednak przyjąć, że osoby te czynią coś świadomie złe²⁰. Występuje to w sytuacji, kiedy dana osoba wie, że to, co robi, jest złe. Czyni to jednak dla osiągnięcia doraźnej korzyści, na złość komuś lub z przekory. Za kryterium oceny takiej postawy można przyjąć wcześniejszy wybór, jakiego dokonała ta osoba w analogicznej sytuacji. Świadome czynienie zła występuje natomiast wtedy, kiedy określona osoba nie chce uczynić czegoś, co jej zostało polecane. Wykonanie tego wiązałoby się z zaprzestaniem czynności przyjemnej, dającej korzyść doraźną. Świadome czynienie zła przez osoby upośledzone umysłowo zachodzi także w innych przypadkach. Występuje ono wtedy, kiedy osoby te wiedzą, że mogą uczynić coś dobrego, gdyż składa się na to kilka wyraźnych elementów. Wśród nich należy podkreślić, że zaistniała sytuacja jest dla nich zrozumiała, czynność jest możliwa do wykonania oraz są one w stanie przewidzieć reakcję otoczenia. Pomimo występowania takich warunków nie podejmują się wykonać danej czynności, ponieważ wolą zrobić coś doraźnie przyjemnego lub nie czynić po prostu niczego.

Oddziałując na osoby głębiej upośledzone umysłowo należy pamiętać o występowaniu tak wielu uwarunkowań determinujących ich zachowanie. W związku z tym jest ogromnie ważne, aby wszyscy bezpośrednio włączeni w proces wychowania potrafili ze sobą w sposób maksymalny współpracować²¹. W przygotowaniu do sakramentów świętych dotyczy to głównie katechetów, rodziców i opiekunów. Taka współpraca powinna objąć również kapłanów. Ich rola jest bardzo ważna nie tylko w sprawowaniu liturgii sakramentów świętych. Kapłan, który będzie spowiadał te osoby i udzie-

²⁰ *Tamże*, 167.

²¹ *Tamże*, 169.

łał im Komunii świętej, powinien być im dobrze znany i bliski. Byłoby bardzo wskazane, aby już wcześniej nawiązał z nimi pozytywny kontakt emocjonalny. Takie wymaganie w odniesieniu do katechety jest wręcz konieczne i nieodzowne. Stanowi warunek wystąpienia u osób upośledzonych umysłowo jakiegokolwiek podatności na jego oddziaływanie. Katecheta oraz inne osoby w podobny sposób oddziałujące muszą swoim zachowaniem i postawą dawać żywy przykład ukochania tych osób. Powinny one odczuć prawdziwe ciepło, serdeczność i rozumny stosunek do siebie ze strony oddziałujących. Jeżeli to nie nastąpi, pozostaną zamknięte na słowa, a tym samym na Boga, którego w ich rozumieniu te osoby reprezentują. Wszyscy współpracujący ze sobą w przygotowaniu upośledzonych umysłowo do sakramentów świętych powinni przyjąć także wspólne zasady postępowania. Dotyczy to wspólnego rozumienia tego, co w odniesieniu do przygotowywanych osób jest grzechem, a co nim nie jest. W kształtowaniu ich odpowiednich postaw muszą wychodzić z tych samych określeń i zwrotów. Dotyczy to chociażby robienia rachunku sumienia. Polegać on może na zadawaniu prostych, zrozumiałych pytań, dotyczących niezbyt odległej przeszłości. Formułowanie pytań powinno ujmować pozytywną stronę postępowania. Ujęcie takie pozwala uniknąć uczenia ziego postępowania i wzmacniania go przez przypominanie np. czego nie zrobił dobrze, a mógł to uczynić. Słownictwo stosowane podczas przygotowywania osób upośledzonych umysłowo powinno być uzgodnione z kapłanem. Umożliwi to kapłanowi używanie tych samych określeń, zwrotów i zdań podczas spowiadania. Forma spowiedzi musi być dostosowana do bardzo różnicowanych przypadków, występujących wśród osób głębiej upośledzonych umysłowo²². Kapłan, który będzie spowiadał te osoby, powinien je dobrze poznać i być uwrażliwiony na kontakt z nimi, bardzo często możliwy jedynie na drodze pozawerbalnej. Ten sposób porozumiewania się jest najbardziej efektywny w pracy z upośledzonymi umysłowo. Szczególnie ma on zastosowanie w odniesieniu do osób słabo mówiących lub nie mówiących w ogóle. Osoby te poprzez gesty, jak również inne formy bezsłowne mogą wyrazić swoje uczucia, pragnienia i potrzeby. Podobne formy należy wykorzystać również w doprowadzeniu osób głębiej upośledzonych umysłowo do wypełnienia wszystkich warunków sakramentu pokuty. Wyrażenie żalu za grzechy łącznie z pragnieniem poprawy może przyjąć chociażby formę znaku bicia się w piersi i samą czynność podejścia do konfesjonału.

W związku ze spowiadaniem się osób upośledzonych umysłowo wiąże się szereg bardzo trudnych dla nich zagadnień. Dotyczą one głównie właściwego rozumienia sakramentu pojednania oraz roli kapłana w jego sprawowaniu. Dążąc do poprawnego zrozumienia obu spraw należy kształtować i ciągle wzmacniać rozumienie, że w sakramencie pokuty osoby upośledzone umysłowo zbliżają się do Boga, któremu wyznają swoje grzechy, aby im wszystko przebaczył. Natomiast kapłan pomaga im, aby tak bardzo mocno przeprosili Boga, podobnie jak w domu pomaga im modlić się mama, a w katechezie — katecheta. Kiedy już tak przeproszą Pana Boga, kapłan robi znak krzyża, co oznacza, że Bóg im wszystko przebaczył i już nie jest zasmucony. Tylko za uczynione zło trzeba jeszcze zrobić coś dobrego dla Pana Jezusa. Realizacja takich poleceń nie powinna sprawiać trudności, gdyż w oddziaływaniu katechety podczas spotkań, a rodziców w domu, treści te są ustawicznie przypominane i powtarzane. Taki przekaz jest bardzo ważny, gdyż broni osoby upośledzone umysłowo przed ukształtowaniem się w nich przekonania, że przystępując do spowiedzi świętej przeraszają księdza.

Powyższe omówienie sygnalizuje tylko niektóre problemy dotyczące przygotowania osób upośledzonych umysłowo do sakramentu pojednania

²² Tamże, 169.

i Eucharystii. Przygotowanie tych osób jest możliwe dzięki odpowiednim oddziaływaniom katechety, a przede wszystkim właściwej katechezie domowej. Całościowe przedstawienie tematu, wymagałoby dokładnego opracowania wszystkich zagadnień związanych z katechezą komunijną, która bezpośrednio doprowadza do przyjęcia sakramentu pojednania i Eucharystii.

s. Halina Koselak, Warszawa